

Dr. BIHARI JÓZSEF tanszékvezető főiskolai tanár:

AZ EGRİ GÖRÖG SÍRFELIRATOK ÉS KÖNYVEK

I. Görögök Egerben **

A magyarországi görögök sorsával, történetével sok kutató foglalkozott már [1]. Jelen tanulmány nem tekinti céljának éppen ezért sem a hazai, sem az egri görögök történetének részletes feldolgozását, hanem csupán újabb levéltári kutatások, valamint az egri görög keleti temető sírfeliratai alapján próbál konkrét képet adni az egri görögök életéről.

Feladatunkat megnehezíti az, hogy ezúttal nem kívánunk szólni az egri szerbekről (rácokról), holott az egri görögök története szorosan kapcsolódik a városunkba települt szerbek sorsához. Ez már abból is következik, hogy közös vallást követtek, mindkét nép erős kisebbségben volt és együtt nehezedett rájuk a Habsburg-monarchia elnyomó gépezete. Elkülönítésük azért is nehéz, mert mindkét népcsoport görög keleti vallású és az egyházi életben az ószláv nyelvet használta sokáig mindegyik, bár az egri g. kel. egyházközség jegyzőkönyvei 1778-tól kezdve a szláv (szlavono-szerb) szöveg mellett már görög nyelven is vezettetnek [2].

Tekintettel azonban arra, hogy azok a tanulmányok, amelyeket évkönyveink 41. és 114. sz. füzetei tartalmaznak, részletesebben foglalkoznak a szerbekkel, mint a görögökkel, jelen írás most csupán az egri görögök történetére szorítkozik.

A görögök — mint ismeretes — a török elnyomás miatt voltak kénytelenek annak idején nagy tömegekben kivándorolni. »Nagy számban jöttek Magyarországra, mert Magyarország volt a hozzájuk legközelebb fekvő olyan keresztény ország, amely konszolidált viszonyai, de különösen gazdasági hátramaradottsága révén erős vonzóerőt gyakorolt és az idegeneknek korlátlan vagyonszerzési lehetőségeket nyújtott.« [3].

Miután a görögök mindig kereskedő nép voltak, új hazájukban is

** Kötelességemnek tartom, hogy e helyen fejezzem ki hálás köszönetemet dr. Fűves Ödön budapesti vezető lektor kartársamnak, aki az Egri görög sírfeliratok és könyvek című tanulmányom megírásához nagy segítségnyújtott: rendelkezésemre bocsátotta az összes sírfeliratok görög nyelvű szövegét, ezenkívül még számos jegyzet, adat és kiegészítés tőle származik. Társ szerzőmnek tekintem és neve csupán adminisztrációs okokból marad el nevem mellől, mivel évkönyvek más intézménynél működők munkáit nem közölhetik.

hamar bekapcsolódnak a kereskedelmi életbe. Ez annál is könnyebben ment nekik, mert — mint látni fogjuk — különböző előnyökhöz jutnak a hazai kereskedőkkel szemben, mint török alattvalók. Végül is ők teremtik meg a mai értelemben vett kereskedelmet Magyarországon. Kereskedelmi társaságok, ún. kompániák szervezésével ők indítják meg nálunk a nagytőkés vállalkozásokat és ezzel a kereskedelem átkapitalizálódását is.

A gazdasági előnyökön kívül azonban más okok is közrejátszhattak abban, hogy a görögök a XVIII. században nálunk az egész ország területén kezükbe kaparintják átmenetileg a nagykereskedelmet és az ezzel járó pénzügyleteket. Nagy üzleti tehetség és igénytelenség jellemezte őket. Hosszú üzleti praxisuk volt. Kiterjedt nemzetközi összeköttetések voltak. Schäfer László, a hazai görögség egyik legkiválóbb kutatója és ismerője a görögök vállalkozási kedvének és meggazdagodásának következő okára mutat rá: »... történeti, nemzeti szempontok nem kötötték őket, rendszerint az egyháztól is függetlenek, s mivel a közéleti szereplésből, földszerzésből, gyakran iparüzésből is ki voltak zárva, az inkább kapitalista jellegű kereskedelemre és pénzüzletre vetik magukat. És e téren minden lokális nyűgtól, születési és milieu-beli adottságok befolyásától, társadalmi előítéletektől vagy bármely más regardtól menten, tisztán és kizárólag rideg számításra épült gazdasági tevékenységüknek szentelhették minden energiájukat...« [4]

Vitatott kérdés, hogy az első görögök mikor települtek Egerbe [5].

A török hódoltság megszűnte után (1687) az első biztos nyom a görögök ittlétére az 1696-ban készített adókimutatásban található meg. Ebben 30 szerb név között 3 mellett az összeírók görög származást jelöltek meg.

Egy következő érdekes dokumentum 1702-ből való: D. Stephanus Görögöt — akit »ex inclita Natione Graeca« (a híres görög nemzetből valónak) tüntettek fel az iratok, a városi nagytanács tagjává választották.

Mindezek azonban uniált görögök lehettek, mivel a város szabad királyi jogát elvevő Fenessy püspök 1694-ben egyezményt kötött a várossal, amely szerint csak katolikusoknak szabad a városban megtelepedni. A görögök tehát csakis úgy telepedhettek meg, hogy engedtek a kényszernek és uniált (egyesült) görögöknek nyilvánították magukat. A pravoszláv egyházzal csak majd később, valószínűleg a Rákóczi-féle szabadságharc idején kerülhettek újra intenzívebb kapcsolatba. Ekkor ugyanis orosz papok jártak Egerben, akiknek a hatására visszatértek a görögkeleti vallásra. Emiatt az egri püspök, Erdődy Gábor éppen a Fenessy-féle egyezményre hivatkozva, kiváltságaiktól [6] megfosztotta őket. Ettől kezdve a görögök — akárcsak az elnyomott protestánsok — nem vehettek házat, földet, a céhekbe sem vették fel és vallásuk gyakorlásában is akadályozták őket.

A XVIII. század elején a megerősödő kereskedelem már érdekellentétet fejleszt a görögök és szerbek között. Körülbelül ez időben kezdik ugyanis a török vagy makedón kereskedőkként nyilvántartott görögök

előzönlenni a magyar városok közt Eger is, és ezért a görögök konkurenciája miatt az egri szerbek 1713-ban a városi tanácshoz fordulnak segítségért. Arra kérik a városi tanácsot, védje és támogassa őket »az idegen nemzetből álló Arnót kereskedők«-kel szemben [7]. Beadványukkal kapcsolatban a hatóságok azonban nem tették meg a szükséges intézkedéseket, mert a császári külpolitika ebben az időben jó viszonyt akart fenntartani a törökkel. Nem akarták tehát a török állampolgárságú görögök kereskedelmi tevékenységét gátolni vagy megnehezíteni.

Különösen nagy kedvezést jelentett a görögök részére az 1718-as júliusi passzarovici béke, mely szerint a görög kereskedők csupán 3 % vámot fizettek importált áruikért [8]. Ezt a kedvezést a következő években alaposan ki is használták a görögök a maguk számára. Jelentős kereskedelmi kapacitásra tettek szert és jelentékeny tőkét halmoztak fel. Ez volt az ország más részeiben a görög kereskedők sorsának alakulása, és ez a folyamat játszódott le városunkban is.

A XVIII. század huszas éveitől kezdve a század derekáig sok görög bevándorló telepszik le Egerben. Zömük Makedóniából érkezett. Ebben az időben telepszik és gazdagodik meg városunkban a Szerhátli, Zako, Duzi, Nikola, Rákó és Gilányi család [9]. A kedvezmények sorába tartozik, hogy 1748-ban a Helytartótanács az egri görög kereskedőknek megadta a kicsiben való kereskedés jogát is. Ezt a kedvezményt sok városban nem sikerült elérniük. E joguknak volt köszönhető, hogy az egri görög kereskedőtársulat az ország tíz leggazdagabb kompániája közé emelkedett.

Mi mindent árultak a görög kereskedők?

Erről sokat tudnának mesélni a heves megyei levéltárban elfekvő üzleti leltárak iratai [10]. Üzleteikben rizskását, gyömbért, fekete ólmot, borsot, viaszkot, timsót, enyvét, cukrot, hajport, heringet, olajat, ónt, posztót, szövetet, selymeket stb. találunk, de nem vetették meg a híres egri borokkal való kereskedést sem. Ezenkívül foglalkoztak marhakereskedelemmel is, amelyeket Budán át hajtottak Bécsbe.

Az egri görög kereskedők kereskedelmi tevékenységét nagyon előmozdította az, hogy az ország többi kereskedőinek a mintájára ők is kompániákat, kereskedelmi társaságokat alakítottak [11]. Azzal, hogy ők már a XVIII. század derekán felismerték a szövetkezés hasznát, a haladást szolgálták, mert a manufaktúra-korszakban a kereskedelmi tőke felhalmozódása pozitív jelenség, hiszen elősegíti a nagyobb méretű ipari kapitalizálódást és ezen keresztül az ipar fejlődését is.

Ebben az időben nem egy meggazdagodott egri cégről tudunk, amelyek országosan is a legtekintélyesebb kereskedők közé számítottak [12].

A törökdúlások következtében hazánkba menekült görög kereskedők letelepedési folyamata a XVIII. század végén csillapodik és a XIX. század elejétől már visszafejlődőben van, sőt Görögország felszabadulása után, 1829-től kezdve iránya megfordul és egy nagyszabású visszavándorlássá alakul át, minek következménye az ittmaradt görögök számbeli megfogyatkozása és a magyarságba való beolvadása lett [13].

A városunkban meggazdagodott kereskedők közül is különösen a független görög állam megalakulása után sokan visszatértek hazájukba.

Az egri görögök körében a kereskedelem mellett kisebb mértékben az ipari foglalkozás is elterjedt volt. Többen foglalkoztak szűcsmesterséggel, ipari tevékenységük azonban a kereskedelemhez viszonyítva nem volt jelentős.

*

Az eddigiekben már rámutattunk arra, hogy a görögök a XVIII. század derekán gazdaságilag megerősödtek. Vallásuk szabad gyakorlásában, polgári jogaik tekintetében azonban a katolikus, feudális Habsburg-birodalomban kevésbé kedvező volt a helyzetük. Különösen a helyi klerikális szervek: a püspökök igyekeztek minél több borsot törni a másvallásúak orra alá. Szívósan akadályozták még azt is, hogy templomukat megjavíttassák, és még inkább azt, hogy új templomot építtessenek [14]. Ugyanígy a külön iskola létesítését is megtagadják tőlük. A görög iskoláért hosszú harc folyik. Már 1777-ben külön görög tanítót akarnak fogadni gyerekeik számára, akik eleinte a szerb iskolába jártak, ahol a szerb nyelven kívül görögöt is tanultak. Ilyen iskola már 1770-ben volt Egerben [15]. A külön görög tanító működését azonban nem engedélyezik a hatóságok, hiába gyűjtöttek e célra 1780-ban 6900 forintot [16]. Pedig 1782-ben már tartózkodott görög tanító Egerben, a kozáni Ioannesz Aitólosz személyében [17]. Róla ugyanis a Hazai Tudósítások 1811-ben bekövetkezett halála alkalmából azt írja a többek között, hogy Kozániból jövet egy darabig Egerben állapodott meg, »hol némelly Görög Ifjakat tanított«. Hogy miért hagyta el Egert az első görög tanító, annak oka bizonyára az lehet, hogy működéséhez nem kapott engedélyt. Bár az egri görögöknek az önálló iskoláért folytatott küzdelme hosszabb időn keresztül (1781—1789) [18] sem járt sikerrel, a reményt mégsem adták fel, sőt serényen folyt a gyűjtés erre a célra is, és pedig nemcsak helyi viszonylatban, hanem az ország többi komániájában is. Ezt bizonyítja Dimitriosz Dumcsa kereskedőnek a cseh-komáromi városi levéltárban található, 1783-ban kelt végrendelete [19], amelyben nagyobb összeget hagyott többek között az egri görög iskolára is. Az egri görög iskola legtekintélyesebb tanítója *Michail Papajeorjiu* volt, aki többek között írt egy jambikus epigrammát is, amelyet sokáig lehetett olvasni az egri templom kapujának szemöldökfáján. (Horváth Endre Zavírásról írt alább közlendő munkája 89. o.)

A görög nyelv térhódítására jellemző, hogy a szerb származású Vitkovics Mihály, a költő és öccsei a XIX. század első éveiben, mikor Pestre kerültek, jobban beszéltek görögül, mint szerbül [20]. De már a költő nagyapja, Vitkovics József g. kel. plébános (1720—1769) is kitűnően tudhatott görögül, mert jelenléte nélkül sohasem tartottak Egerben a r. kat. papi szemináriumban vizsgát görög nyelvből [21].

Mint már láttuk, a görögök gazdasági tevékenységét a konkurrencia miatt féltékeny szerb és más nemzetiségű kereskedők igyekeztek

csökkenteni és odahatni, hogy a városi tanács korlátozza a görögök kereskedelmi tevékenységét. Panaszkodnak a görögök ellen a XVIII. század második felében a szűcsök, szappanosok, szíjgyártók és főleg a gombkötők [22]. Panaszuk következményeképpen meg is születik a görögök ellen néhány tilalom, ezek azonban nem elég hatásosak. Már említettük ugyanis, hogy külpolitikai okok miatt a központi hatalom nem lépett fel elég erélyesen a görögökkel szemben. Csupán 1768-tól kezdve változik meg a hivatalos politika. Ebben az évben a Helytartótanács elrendelte az görögök összeírását [23]. Ez az összeírás nem pusztán öncélú statisztikai okból történt, hanem kétségtelenül bevezetése volt a görögök kereskedelme korlátozása és gátlása politikájának. Ebből az összeírásból tudjuk egyébként meg, hogy ebben az időben 52 önálló polgár, 21 legény és 13 görög inas élt Egerben [24].

A korlátozási politika a következő lépéseket mutatta ezután:

1772-ben elrendelik, hogy a görög kereskedők két éven belül tegyenek hűségeskü. Aki vonakodott a hűségeskü letenni, annak el kellett költöznie a városból és az országból —, itthagya természetesen üzletét, vagyonát [25]. Akadtak azonban a görögök között olyanok is, akik letették a hűségeskü és magyar állampolgárokká lettek. Ezzel a ténnyel azonban elvesztették korábbi előnyüket, amelyekkel mint török állampolgárok rendelkeztek. Így csalta törbe a görögöket a Habsburgok kereskedelmi politikája. Akár letették a hűségeskü, akár nem, mindenképpen rosszul jártak.

Végül a gazdasági előnyök elvesztéséért, viszont polgárjogot kaptak. Sőt később II. József türelmi rendelete (1781) értelmében a szabad vallásgyakorlás jogát is megkapták. Ebben az időben már kb. 1500 görög hívő volt, akik templomot építettek, külön görög papot és iskolát tartottak fenn.

A polgárjogot és vallásszabadságot nyert görög polgárok élete ekkor sem volt azonban háborítatlan, mert ebben az időben a görögök és szerbek között évekig elnyúló perlekedés folyt le az egyházi szertartások nyelve miatt. Végül is 1805-ben 12 pontban megegyeztek a nyelvhasználatra vonatkozóan [26].

*

A német és magyar kereskedők zömmel a XVIII. század végén települtek be Egerbe. Ekkor indul meg erősen a görögök asszimilálódása is. Tisztségekre is megválasztják őket, már az egri kaszinó tagjai között is akadnak görögök, sőt némelyek városi szenátorokká is lettek. Az asszimiláció folyamata lassan, de biztosan haladt előre, 1851-ben már csupán 163 nem egyesült görögkeleti vallású egyén lakott Egerben [27]. 1868-ban pedig már annyira összezsugorodott a görögök száma, hogy iskolát sem tartottak fenn. 1920-ban csupán 31 görögkeletit tartottak Egerben nyilván.

Napjainkban ódon egyházi levéltárak sárguló lapjai, egyházi épületek, egy utca-név („Görög utca”) és sírfeliratok őrzik emléküket.

Örölnénk, ha írásunkkal hozzájárulnánk ahhoz, hogy a városunk kapitalista fejlődésében érdemeket szerzett görögök ne menjenek feledésbe, emléküik ne halványodjék el a tűnő időben.

II. Egri görög sírfeliratok

A görögök másfélszázados egri tartózkodásáról a levéltári adatokon s a gyönyörű görögkeleti templomon kívül lényegében csupán a templom körül és a templom-udvarban álló 23 vörösmárvány síremlék felirata tanúskodik. Ezek a feliratok mindmáig ismeretlenek, eddig ugyanis csak a pesti [1], kecskeméti [2], komáromi, miskolci, szentendrei és váci sírfeliratok kiadása [3] történt meg. Az egri görög sírfeliratokról csupán néhány célzás olvasható a szakirodalomban [4]. Már pedig az egri görögök történetének összefoglaló feldolgozásához egyik jelentős forrást éppen ez az epigrafikai anyag szolgáltatja. Ezek a sírfeliratok, többek között, fényt vetnek az egri görögök származási helyére, életviszonyaira, virágzásuk fénykorára, műveltségére.

A feliratokat, amelyek az 1758-tól 1863-ig terjedő időközt ölelik fel, időrendi sorrendben közöljük. A kiadásnál Prosser Piroska disszertációjában alkalmazott elveket követjük, így tehát a kapitális betűk helyett kisbetűket használunk.

A feliratok írásmódja nem egyforma. Némelyik közülük nehezen, vagy részleteiben egyáltalán nem olvasható, ami a kb. 150—200 éves kopásnak is köszönhető. Sok bennük az újgörög kiejtésből származó itacisztikus hiba és egyéb elírás, amelyek viszont nem eléggé iskolázott szerzőkre vallanak. Stílusuk a sírfeliratok évszázados kötött frazeológiája ellenére sem egyforma. A rövid szabványfeliratok mellett művészi ihletettséggű szövegek is találhatók (pl. a 6. felírat, amely szépen zengő hexaméterekből áll). Általában ugyanazok a nyelvi és stílusbeli sajátosságok találhatók az egri sírfeliratok nyelvezetében, mint a fentebb említett disszertációban ismertetett feliratokban.

1. (1758.)

Ἐνθάδε κίτετε ὁ δοῦλος
τοῦ Θεοῦ Μιχάλι Αδάμε

ἐκ χώρας
Σπιδοκας
ξίδας

χρόνου

78 καὶ

ἀνεπάφθι

ἰς τοὺς

1785

Μαρτίου 25

ἰς Ἑγρε

2. (1768.)

Νύμφη τοῦ Γεωργίου(ου) Πατα εἰμι Μαρία τοῦ
Μίρερ, νῦν δὲ χυμοῦ γεχρονα κομήθην ἔλευ-
θερα καὶ ὧδε τοῦ νυμφίου μου μένω την βω-
τηρίαν, ἕως τὸ θνητὸν βῶμα μου ἀναφθαρδίαν

1768 ὀκτὸς ἑτῶν 17

2 recte: ἐκοιμήθην

3. (1774.)

Ἐνθάδε κεῖται τὸ θνητὸν ὄμμα
 τοῦ ἐν μακαρίᾳ τῷ λήξει χριτοδούλου Ἰοά-
 ννου ἐκ πόλεως Κοζάνης, ὅστις εὐδελῶς
 καὶ ὀρθοδόξως ζήσας ἐν ἔτει 1774 τῇ 4^ῃ
 Φεβρουαρίου πρὸς Κύριον ἐξεδήμησεν
 ἀναπαύσαι Κύριος τὴν ψυχὴν
 αὐτοῦ ἐν κόλποις Ἀβραάμ
 τὰ ἔτη ἐς γεννήσεως αὐτοῦ 54.

4. (17.5.)

Ἐνθάδε κεῖται ὁ ἐν μακα-
 ρίᾳ τῇ λήξει δοῦλος τοῦ
 Θεοῦ Ἀδάμ Μιχαὴλ Κα-
 πετάνου. Αἰωνία του μνήμη.
 Ἦν δὲ ἐκ πόλεως Μοδχοπόλεως
 ἀνεπαύθην ἐν Κυρίῳ εἰς ἔτες
 17.5 Νοεμβρίου 3 εἰς Ἔσρη

5. (1778.)

Οὗτος ὁ ὀταυρὸς ὑπάρχει τοῦ ἐκ
 Μοδχοπόλεως μακαρίτου Μιχαήλ
 Νέμεξε, ὅστις ἔζη ἔτη 80 καὶ
 ἀναπαύθη ἐν Αἴσρη 1778 Ἰουλίου 20.
 Αἰωνία τοῦ ἡ μνήμη

6 (1778.)

Οἷον φόταρι γινῶτον, ἰὼ μόρος, εἴλενι τῷδε
 δήματι κρυπτόμενον κλάε Ναούδα πατρὴ
 Μακεδονίον τε νέμουδα πεδῶν Δημήτριος, ὅτι
 ἄπνους κεῖται νέκυσ - - - - -
 κυκλους ἀμειψας ἐξηκοιν>θ' ἡελίοιο
 πρὸς ἱεδῆαφδιν ὅλους - - - - -

Ἔτος 1778 Ἰαννουαρίου 20.

1 recte Ἑλληνι? Γίλανι = Gílanhi? 2 recte πατρίς,
 3 recte ὅστις

7. (1779.)

Οὗτος ὁ δτανρός ὑπάρχει τοῦ ἐκ
 Μοβχοπόλεως μακαρίτου Ναούμα
 Γανακυ ὅστις ἔξη ἔτη 45 καὶ
 ἀναπαύθη ἐν Αἴγρη 1779 Μαρτίου 29
 Αἰωνία του ἡ μνήμη

8 (1782)

Οὗτος ὁ δτανρός ὑπάρχει
 τοῦ μακαρίτου Διμητρίου Λα-
 χαρου, ὅστις ἔξει 85 ἔτη καὶ
 ἀναπαύθει ἐν Αἴγρη 12 Απριλίου
 1782 Αἰωνία του ἡ μνήμη

9. (1785.)

Ἐνθά θνητὸν τὸ βῶμα
Κονδταντίνου Δημίδκη
κῆται, ἀλλ' ἐν οὐρανῷ ξῆ γὰρ αὐτοῦ ἡ
ψυχὴ, τίμιος πραγματεύτης πεντήκοντα
ἔξ χρόνους ἔξη ἐν τῷ κόσμῳ τέτυκται
εἰς ἔτους 1785 αἰδίου 6
Αἶχρη Αἰχριάρω

10. (1790, 1792.)

Γόρδου καὶ Κέντεξι ἀμφοτέρων εὐδελῶν
Ἐνθά κεῖνται βώματα νεκρὰ
δεδηπότων, ὧν μὲν πατρίς Γρηῖρα ἐς τὴν
Μακεδονία, πολίτευμα δὲ πάροικον ἡ
εὐδελος Ἀχρία, ἡ δὲ ἄνω Φεουδαλήμη
μήτηρ τῶν ἀγίων ἔχη τὰς ψυχὰς αὐτῶν
ἐν τάγματι ἀ(γ)ρί(ων) καὶ ὧν ὀνόματα
αὐτῶν Ἰωάννης καὶ Καλλία
ἰνέδτω καὶ ἡ μνήμη πάντοτε
αἰωνία, ἔδωκαν τὸ κοινὸν
χρέος ὁ μὲν {ἐν} ἐν Απριλίου, αὐτὴ
δὲ ἐξεδήμηθεν ἐν τέλει Νοεμβρίου.
Ὁ μὲν ἐν ἔτη 1790, ἡ δὲ 1792
4. recte : δεδηπότα ; 9. recte : γενέδτω

11. (1800.)

Οἶον φόταρι γνῶτον γῆ καλύπτει
 Κονδταντῖνον Πλάτωνι παιδῶν
 Μακεδὸν γεγάστα ξήδας ἐτῶν περιόδ-
 ους 56, πρὸς Κύριον ἀπῆλθε 2 Νοεμβρίου
 1800 Ἐρχη.

3. recte: γεγονότα

12. (1813)

Ἐνθα κεῖται Νικόλαος
 Στάνκοβιτς ἡλίου κύκλους
 ἀμείψας 21, πρὸς Κ(ύριον) ἀπῆλθεν.
 Ἐρχη 1813 14 Ἀπριλίου

13 (1810, 1814.)

Ἐνθα Γεώργιος
 Καπετάνου ἐτῶν 45,
 τέθνηκε 1810 Φευρ(ουαρίου) 21
 τῶν μεν θυγατέρων
 αὐτοῦ ἡ Ἐλίζαβετ (1) 810
 Φευρ(ουαρίου) 20, ἡ δὲ Χριστίνα
 (1) 814 Ἰουλίου 3 πρὸς Κ(ύριον)
 ἀπῆλθον Ἐρχη
 1814 Ἰουλίου 5.

14. (1794, 1794, 1812.)

Ἐνθά κεῖται Λαζάρως Χαροδιά-
νη ἔτων 60, τέθνηκε 1794
Ἀβγού(δτου) 10 Τῶν μεν ἀδελφῶν
αὐτοῦ Μιχάλης ἔτων 54
τέθνηκε 1794 Δεκε(μβρίου) 12
ἡ δε Ἰωάννης Χαροδάνη
ὁ ἕως του ἔτων 20
τέθνηκε 1812 Ἰουν(ίου)
24, πρὸς) Κ(ύριο)ν ἀπῆλ-
θον. Ἐρχη 1814.
Οκτομβρίου 12
6 recte. ὁ δὲ, 7 recte. υἱός

15 (1813.)

Ἐνθάδε κείμενος ὁ
δοῦλος τοῦ Θεοῦ Γε-
ώργιος Πανακώβτα
ξήδας ἔτη 34 καὶ εἰ
δυευχία αὐτοῦ ἀνα-
παύθη ἐν Κυρίῳ
Ἐρχη τῇ 1^η Οκτωμ-
βρίου 1813.
4. recte: ἡ

16. (1817.)

Οἶον φωτίζων τῶν γῆ καλύπτη
Ἰωάννης Δράκου ἐκ παιδῶν Μα-
κεδονί(ας) ἔτη ξήδας ἐτῶν περιόδους
98. Πρὸς Κύριον ἀπῆλθε 27
Φεβρουαρίου 1817 Ἑγρη
17. (1824.)

Ἐνθα κεῖται ἡ
δούλη τοῦ Θεοῦ
Μαρία Πενίκα
δῆξυχος τοῦ Θεοδώρου
Στανκοβιτς
ξήδας ἔτη 66
Ἀνεπαύθη ἐν
Κυρίῳ 1824 21 Ἰωάν(νης) καὶ
Θεόδωρος Στανκο[βιτς]-----

18 (1831.)

Ἐνταῦθα κεῖται
Ἰωάννου κυρία Στάρπε
δέμας 40 ἐν βίῳ
ξήδας ἔτη
Τέθνηκε δὲ εἰς 1831
τῇ 4 Σεπτεμβρίου.

19. (1836.)

ἜΩδε

ἀναπαύονται ἡ ἐν Θεῷ μακα-
ρία κυρία Γιουχὰς γεννημένη
Γουλιάνη Κοντκουτάκη, ἥτις
ἔοῦδα 36 ἔτη ἀπέθανε 6
1836 καὶ ἔπκτ)α τέκνα τῆς
οἷον· Ἀλέξανδρος Μαρία
Στέφανος Σοφία Σοδάννα
Παῦλος καὶ ἄλλῃ Μαρία.
Αἰωνία ἡ μνήμη αὐτῶν

20. (1863.)

Juhász Tivadar

meghalt 1863-ik évi május 3-án.

Theodor Juhasz

gestorben am 3 May 1863.

Θεόδωρος ὁ Γιουχάσης
ἀπέθανε τῇ 3 Μαΐου 1863.

21. (?)

Λαῦρα μόνων μέγα
 κῦδος Μιχαλίδης
 Μελέτιος φεύτεον
 ὄμμα φανόντι δὲ νέκυς
 κέεταί - - - - -

1. recte: μόνον; 3 recte: φεύκτεον; 4 recte: θανόντι

22. (?)

Οἶον φῶταρι γνωτὸν
 γῇ καλύπτει Γεώρ-
 γιον Τόλιον ἐκ παι-
 δῶν Μακεδὸν γεγο[νό]τα
 ὃ τὰ ξήδας ἐτῶν
 περιόδους 49
 πρὸς Κύριον

23 (?)

Ὅδε κίτονται τοῦ Δήμη
 Χούτσα, ὁ πατήρ Ναοῦμ
 ἡ μήτηρ αὐτοῦ Μαρία
 Μπάλα καὶ ἡ θήξη-
 ρος αὐτοῦ Ἀννὴ Στάνη
 1. recte: ὧδε

Magyarázatok:

Ἀρχαία 10₆ ; Αἶψα 5₄ 7₄ 8₄ ; Ἐρεν 4₉ 11₅
13₈ 14₁₀ 15₁₇ 16₅ Ἐρεν 1₁₂ 6₇ = Eger

Αἰγυρία 9₇ = Egervár

Γρήρα 10₄ = makedóniai város (az eddig kiadott sírfeliratokban nem fordult elő).

Κοζάνη 3₃ = makedóniai város

Μακεδονία 10₅ = Macedónia

Μοσχόπολις 4₆ 7₂ = makedóniai város

Ναοῦδα 6₂ = makedóniai város (eddig sírfeliratokban nem fordult elő)

Σιπίδα 1₄ = makedóniai város

III. A sírfeliratok magyar fordításai

1. (1758.)

Itt fekszik isten szolgája, a Szípiszcha vidéki Adami Mihály, élt 78 évet s elhunyt 1785. március 25-én Egerben.

2. (1768.)

Pata György jegyese vagyok, Mirer Mária, most pedig a földbe lettem temetve s itt várom jegyesem üdvözülését, mint halandó testem a feltámadást. 1768 . . . 17 éves.

3. (1774.)

Itt fekszik Krisztus szolgájának, a Kozáni városából való megboldogult Jánosnak halandó teste, aki istenfélő és igazhitű élet után 1774 febr. 4-én az Urhoz költözött. Nyugosztalja az Ur az ő lelkét Ábrahám ölében. Élt 54 évet.

4. (1755)

Itt nyugszik isten szolgája, megboldogult Kapitány Ádám Mihály. Emléke örök. Moschopolisz városból származék, elhunyt az Urban 17.5. nov. 3-án Egerben.

5. (1778.)

Ez a kereszt a Moschopoliszból való boldog Nemetze Mihályné, aki élt 80 évet és elhunyt Egerben 1778 júl. 20-án. Emléke örök(ké élni fog).

6. (1778.)

Mint közismert férfit, óh balsors, sirasd az e sírkő alatt elrejtettet, hazája, a makedóniai földeken uralkodó Nausza, hogy Demetriosz életelen holttestként fekszik itt, miután 64 teljes napfordulót ért meg. Eger, 1778. jan. 20.

7. (1779.)

Ez a kereszt a Moschopolisz-i megboldogult Janaki Naumé, aki élt 45 évet és elhunyt Egerben 1779. márc. 29-én. Emléke örök.

8. (1782.)

Ez a sírkereszt a megboldogult Lázár Demeteré, aki élt 85 évet és elhunyt Egerben 1782-ben ápr. 12-én. Emléke örök.

9. (1785.)

Itt fekszik Dimiszki Konsztantin halandó teste, de lelke az égben él. Mint megbecsült kereskedő 56 évet élt tisztességben, meghalt 1785.... 6-án. Eger. Egervár.

10. (1790, 1792.)

Két istenfélőnek, Gozsdunak és Kentezinek elporhadtt holtteste fekszik itt, kiknek hazája a makedoniai Grira, lakóvárosuk a híres Eger, lelküket a szentek égi jeruzsálemi anyja fogadja a szentek sorába, nevük: János és Kallia volt, emléküik mindörökké él, lerótták minden test adóját, a férfi 1790 áprilisában, a nő pedig 1792 nov. végén költözött el.

11. (1800.)

Mint közismert férfit rejti a föld Platoni Konsztantint, Makedonia szülöttét. Miután 56 évet élt, Urához megtért 1800 nov. 2-án. Eger.

Jegyzet a 11. sz. sírfelirathoz: Vö.: 6. sz. *γοταρι γνωτον=φωτ' αριγνωτον*

12. (1813.)

Itt fekszik Sztankovics Miklós. Miután 21 napfordulót megért, eltávozott Urához. Eger, 1813. ápr. 14.

13. (1810, 1814.)

Itt fekszik Kapitány György 45 éves, meghalt 1810. febr. 21-én, és leányai közül Erzsébet 1810. febr. 20-án, Krisztina 1814. júl. 3-án tért meg az Urhoz. Eger, 1814. júl. 5.

14. (1794, 1794, 1812.)

Itt fekszik Harsányi Lázár. Élt 60 évet. Meghalt 1794 aug. 10. Testvérei közül Mihály meghalt 1794 dec. 12-én 54 éves korában, fia Harsányi János 20 éves korában 1812. jún. 24-én halt meg. Az Urhoz távoztak. Eger, 1814 okt. 12.

15. (1813.)

Itt nyugszik isten szolgája Panakosza György, élt 34 évet, és hitvese, elhunyt az Urban Egerben 1813. okt. 1-én.

16. (1817.)

Mint közismert férfit rejti a föld: Drako János, Makedonia gyermekei közül való, élt 98 évet. Megtért az Urhoz 1817 febr. 27-én. Eger.

17. (1824.)

Itt fekszik az Ur szolgálólánya Penika Mária, Sztankovics Tódor hitvese, élt 66 évet. Elhunyt az Urban 1824 jan. 21-én, és Sztankovics Tódor.

18. (1831.)

Itt fekszik Sárpe János úrnője, élt 40 évet. Meghalt 1831. szept. 4-én.

19. (1836.)

Itt nyugosznak istenben boldogult Juhász úrnő, született Kontkutake Julianna, aki élt 36 évet, meghalt 1836 . . . 6-án és hét gyermeke, úgymint: Sándor, Mária, István, Zsófia, Zsuzsanna, Pál és ifjabb Mária. Emlékük örök.

20. (1863.)

Juhász Tivadar meghalt 1863. május 3-án.

21. (?)

A szerzeteskolostor nagy dicsősége, Meletiosz Michalidész tiszteletreméltó teste (tekintete?) most holtan fekszik itt . . .

22. (?)

Mint közismert férfit rejti a föld a makedon származású Tolios Györgyöt, aki 49 éves élet után az Urhoz . . .

23. (?)

Itt fekszenek Hudza Deme atyja Naum, anyja Balla Mária és felesége Sztane Anna.

Jegyzet a 23. sz. sírfelirathoz: $\delta\eta\zeta\eta\gamma\omicron\varsigma = \delta\upsilon\zeta\upsilon\gamma\omicron\varsigma$.

IV. Megjegyzések az egri görög sírfeliratokhoz

1.

Adami Mihály Szipiszchából († 1758).

Talán apja lehetett Adami János kőfaragó mesternek, aki az egri és miskolci g. keleti, valamint az egri ferences templom kapuját készítette.

Neve szerepel egy 1744-es összeírásban a következő megjegyzés mellett:

Graeci. In Turcia residentes, et hic quashim exercentes. (l. Hev. lt. 1744/31.)

Egyik leszármazottja Adami Márton vámos-mikolai inspektor, Ambrosovszky Mihály apát és kanonok sógora. (l. Hev. lt. 1792—565).

A kiterjedt Adami család egyik legtekintélyesebb tagja *Adami János*, hazánkban tanult orvos volt, aki irodalmi tevékenységet is fejtett ki. Életéről és irodalmi munkásságáról olvashatunk a Századok 28 (1894) 485—489. oldalán.

2.

Patasz György menyaszonya: *Mirer Mária* († 1768).

Talán a vőlegény családjából való Pate (Pata?) János asztalos-mester. (l. Hev. lt. 1822—535.)

A miskolci temetőben áll egy sírkő, amely Georgiosz Patasz nevét viseli. (Prosser: 101. sírfelirat.) Valószínű, hogy ez a Miskolcon elhunyt Patasz György azonos az egrivel, aki 36 évvel azelőtt, 39 éves korában vesztítette el menyaszonyát: *Mirer Máriát*.

4.

Kapitány Ádám Mihály Moschopoliszból († 175).

A Kapitány család tagjai Moschopoliszból jöttek Egerbe, ahol igen gazdag kereskedők lettek.

Kapitány Ádám Mihály halála után pl. felleltározták a vagyonát és kiderült, hogy a Kereskedő Társaság (Compagnia) tartozik a családnak 4117 Rf-tal.

A társaság kamatot fizetett utána, de egyízben 6 évig szüneteltették a kamatok kifizetését. Ezért nagy költségen kénytelen volt Törökországba utazni és ottani ingóságait eladni, hogy meg tudjon élni. (l. Hev. lt. 1772—191).

Kapitány Józsefnek is igen jólmenő társasboltja volt a városház aljában.

Az aszimilálódás jó példáját mutatja az apának és fiának a sírfelirata. Míg az apának: Ádám Mihálynak görög nyelvű sírfelirata van, fiának, Mihálynak viszont magyar nyelvű. (l. a Függelék.) Az utóbbi városi adószedő volt és az egri Kaszinó alapító tagjai közé tartozott.

A sírfelirat lekopott betűje minden valószínűség szerint 8 (tehát † 1758), amint ezt az egri n. e. hitközség 1758. aug. 31-éről kelt jegyzőkönyvi kivonata is igazolja. E szerint 1758-ban Vitkovics József egri pap temette el. »Kapitan Adam Macedoniában Moscopoly városában született Lévén nem Unitus Görög Rituson Lévő maj napon Istenben meg-nyugodott melyetis én el-temettem«. (l. Hev. lt. 1772—50.) A jegyzőkönyvi kivonat alapján megállapítható, hogy Adam Michael Kapitan 1758 febr. 1-én halt meg. Özvegyen maradt felesége neve: Hadsy Mária.

A Kapitány család késői ága elszegényedett. A Kistályai úton laknak az ősi villában.

7.

Janaki Naum Moschopoliszból († 1799).

A törökországi »Jobbágy Görögök« névsorában szerepel Jonaki Mihály, akinek kereskedő társa Bezucha János volt. (l. Hev. lt. 1744. — B. XXII-a. 21.)

8.

Lázár Demeter († 1782).

A Lázár család nagy szerepet játszott az egri egyházközség életében. Különösképpen Georgios Lazaros tűnt ki, aki a századforduló körül kétszer is viselte az epitrop tisztséget s a görögök és szerbek közti ellentéteket megszüntető egyezmény egyik szervezője volt 1804-ben.

9.

Dimiszki Konsztantin († 1785).

A levéltári iratok magyarosan Demeczki, Demetzky, Demeczky és Dimiczki néven emlegetik. Köztiszteletben álló aggregény kereskedő volt Egerben. (... »mivel pedig hogy az egész életemben Asszonyi álatot nem ismértem, és nyútelen állapotomban magzatim nem lévén...«, l. Hev. lt. 1785/321). Amikor meghalt, vagyonát a görög iskola létesítésére hagyta. Egyelőre azonban az épülő templom céljaira fordították ezt a 2 000 Ft összeget. (l. D. K. 1783-as görög nyelvű végrendeletéről facsimilét Bihari i. m. 414.)

10.

Gozsdu János és Kentezi Kallia Grirából († 1790 és † 1792).

Az alapítványáról híres román család egyik leszármazottja lehetett az Egerben elhunyt Gozsdu János. Egerben románok is laktak. (l. Hev. lt. 1793—1596).

11.

Platoni Konstantin Makedoniából († 1800).

Az ugyancsak kozáni származású Rákó Kristóf kereskedő veje. Platoni Konstantinnak hasonló nevű fia az 1804-ben szerbekkel történt kiegyezés utáni sürgős ügyek intézésére kijelölt deputáció tagja. Ugyan-ebben az évben az »ellin« iskola epitropjává választották. 1890-ben a templomi epitrop tisztségét viselte. A Platoni család egy ága Pesten is élt.

Ebből a családból való lehet Platoni Kristóf is, akinek szülője és borháza volt a Szalában. (l. Hev. lt. 1820—611).

12.

Sztankovics Miklós († 1813).

A gazdag Sztankovics családnak több tagja játszott fontos szerepet az egri görögök életében. Az epitrop Teodor és testvére, János többször adott hitelt és adományt a templom építésére. Valószínűleg Theodor fia lehetett a fiatalon elhunyt Miklós.

13.

Kapitány György († 1810) és leányai: *Erzsébet* († 1810), *Krisztina* († 1814).

Kapitány György (másként Papakoszta) származási helye Moszchopolisz. Egerben a város IV. fertályában lakott. Felesége Alexovits Julianna. 1745-ben költözött ide. Nikola Ádám kereskedő társa. A cég

csalárd módon előidézett csődje után nagyon elszegényedett. Gyerekei: Anastasius, Mária, Krisztina és Erzsébet.

Végrendeletét a Hev. lt. 1810/273. sz. alatt örzi. (Érdekes, hogy az 1789-es helyszíni szemlével ellentétben végrendelete nagy összegek felett rendelkezik. A miskolci görög iskolára pl. 500 Rf-o-t hagy),

Kapitány György az 1804-es szerbekkel történt kiegyezési határozat értelmében a sürgős ügyek deputációjának tagja volt.

Állítólag Knezich Károly aradi vértanú felesége is Kapitány-lány volt. (l. Bihari i. m. 432—445. és Hev. lt. 1011—789).

14.

Harsányi Lázár († 1794) és testvérei: *Mihály* († 1794), valamint fia: *János* († 1812).

Harsányi Lázár nagy pénzösszeget ajánlott fel a templom építésére. Ő aranyoztatta be a templomi szószéket.

Harsányi Mihály üzlettársa: Erős Pál kereskedő. Előbbi végrendelete a Hev. lt.-ban megtalálható 1794—1810. sz. alatt. Ungváron volt egy paptestvére: Harsányi Theodor. Felesége neve: Domorsai Márta.

15.

Panakosza György és neje († 1813).

Végrendeletét a Hev. lt. örzi 1813—942. sz. alatt. Ebből kitűnik, hogy kétemeletes háza és szőlője volt Egerben. Kereskedőtársa Juri Tamás volt. Az iratokon így szerepel aláírása: Panakosza György egri polgár és kereskedő. Elhalálózása évében áradt meg az Eger-patak, amely nagy károkat okozott üzletének, amelynek amúgy is sok passzívája volt már ez időben.

Végrendeletében 100 Rf-ot hagyott a »Görög Oskola« számára.

Fia, Panakosza Sándor, Eger város későbbi főbírája, aki emeletes házát az egri utcák éjjeli világítására hagyta a múlt század utolsó évtizedében. A Panakosza-ház, melyben most a városi zeneiskola működik, ma is az egri műemlékek közé tartozik.

Másik gyermekét Panakosza Mihálynak hívták. (l. Hev. lt. 1811—407.)

E családból való lehet Panakosza Konsztantin is. Róla egy levéltári bejegyzés azt mondja, hogy moschopoliszi. Valószínű tehát, hogy az egész család onnan származik. (l. Bihari i. m. 447.)

16.

Drako János († 1817).

A Hev. lt. 1805/389. sz. aktájában szerepel a neve: kéri a várost, hogy hajtassa be Dera Györgyön 500 Rf. adósságát, aki 1787 óta tartozik neki ezzel az összeggel.

17.

Sztankovics Tódorné született Penika Mária († 1824). Férjéről l. a 12. sírfelirattal kapcsolatos megjegyzést.

Sárpe Jánosné († 1831).

A Sárpe család az egyik legrégibb, egyik leggazdagabb kereskedő-család volt Egerben. Sarpe András 1704-ben Brassónál jött be az országba Moszchopoliszból. Házi- és konyhaeszközökkel, továbbá német és magyar árukkal kereskedett Egerben. A halott férje: Sárpe János Zsupán Antallal volt társasviszonyban. (l. Hev. lt. 1788—158.) 1787—89. között a templom epitropja volt és a templom építésére bőkezűen adakozott. A család egy másik tagja: Sarpe Cyrill városi tanácsstag volt, neve gyakran szerepel a város által kiállított iratokon. Három háza volt. Az egyik 1784-ben leégett. Sarpe György és Jakab fertálymesteri tisztséget is viseltek, amelyről azonban — elfoglaltságukra hivatkozva — iparkodtak lemondani.

19—20.

Juhásznő született *Kodkudaki Julia* és 7 gyermeke († 1836).

Juhász Tódor és Mihály a gazdag egri kereskedők közé tartoztak. Juhász Tódor az egri Kaszinó alapító tagja volt, Mihály pedig a szegények kúrátorá s a templomi festés ügyének intézője. Fertálymester is volt.

22.

Tolios (*Tolloy*, *Tolio*, *Toljo*, *Tolli*, *Toll*) *György* Makedóniából (†?).

A Toljo, vagy magyarosan: Toll család tagjai szintén ismert görög kereskedők voltak. Toll Konsztantin szép házzal rendelkezett az egykori Vidám utcában. 1794-ben kilépett a cégtől végkielégítés ellenében. (l. Hev. lt. 1794—1705). A cég Tolli Constantin és Tolli György néven ment. Mint epitrop, bőkezűen adakozott a templom és iskola javára.

Tolli György felesége: Drákó Martha, Tolli Constantin végrendeletében (1805) a »Görög Elenika Oskola« javára 200 forintos alapítványt létesített. (l. Hev. lt. 1805—165). Az egyébként magyar nyelvű végrendeletet Tolli Constantin görög betűkkel írta alá.

23.

Hudza (*Ilutsa*) *Demeter* apja: *Naum*, anyja: *Bala Mária* és felesége *Sztani Anna* (†?)

Hudza Demeter 1817-ben korcsmát akar bérelni. A városi tanácshoz intézett beadványában még »cautio«-ra is hajlandó. Van két háza (a Hajdú hegyen és a Rácz hegyen), melyek átlagban 20 000 forintot érnek. Van szőlője is. (l. Hev. lt. 1817—892).

1. Κλήμης Ἀκολουθία - ἐν Μοδχοπόλει, 1742.
2. Ψαλτήριον Δαβὶδ τοῦ προφήτου καὶ βασιλέως μετὰ καὶ τῶν ᾠδῶν
Ἑνετίηδιν, 1760
3. Μηναιῖον τοῦ Ἰανουαρίου
Ἑνετίηδιν, 1760.
4. Ἀποστόλων πράξεις καὶ ἐπιστολαὶ
Ἑνετίηδιν, 1768.
5. Παρακλητικὴ δὺν Θεῷ ἁγίῳ
Ἑνετίηδιν, 1778.
6. Μηναιῖον τοῦ Ἀπριλλίου περιέχον
τὴν πρέπουσαν αὐτῷ ἁπασαν
Ἀκολουθίαν
Ἑνετίηδιν, 1793.
7. Παρακλητικὴ
8. Ὁρολόγιον· μέγα
Ἑνετίηδιν, 1797
9. Ἀρχὴ δὺν Θεῷ ἁγίῳ τῶν ἐν τῷ
ἀνθολογίῳ περιεχομένων
10. Βιβλίον τοῦ Νοεμβρίου μηνὸς
Ἑνετίηδιν

Παρὰ Νικολάῳ τῷ Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰοαννίνων

11. Μὴν Σεπτέμβριος
12. Παρακλητικὴ — Ἑνετίηδιν, 1800.
13. Μηναῖον τοῦ Ἰουνίου περιέχον τὴν πρέπουσαν αὐτῷ ἀπαθὲν ἀκολουθίαν μετὰ καὶ τῆς προσ^εθήκης τοῦ τυπικοῦ — Ἑνετίηδιν. 1801.
14. Ἐγχειρίδιον χριστιανικὸν ὑπὸ
Δημητρίου Νικολάου Δαρβάρεως
Ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας, 1803.
15. Παρασκευὴ εἰς τὴν θεογνωσίαν διὰ
τῆς θεωρίας τῶν ὄντων συλλεχθεῖσα ὑπὸ
Δημητρίου Νικολάου Δαρβάρεως
Ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας, 1807.
16. Ἐπιτολᾶριον κοινωφελές εἰς χρῆδιν τῶν
περὶ τὴν βπουδὴν καὶ ἐμπορίαν καταγιγνο-
μένων νέων βχεδιασθέν ὑπὸ Δημητρίου Νι-
κολάου Δαρβάρεως — Ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας, 1808.
17. Διάλογοι γραικογερμανικοὶ χάριν τῶν μικ-
ρῶν παιδῶν ὑπὸ Δημητρίου Νικολάου Δαρ-
βάρεως — Ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας, 1809.
18. Θεοφράδτου χαρακτῆρες μετὰ συντομῶν
κριτικῶν ὑπὸ Δημητρίου Νικολάου
Δαρβάρεως
Ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας
1815.

A fentebb felsorolt könyvek egy része a papok olvasmánya volt, másik része pedig iskolai tankönyvekül szolgált. A gyerekek megtanulták a görög és ósláv olvasást és írást, az előírt imádságokat és a görög nyelvtan elemeit. A tanítás különben eléggé egyoldalú volt. Többnyire csak memorizálásból és olvasásból állott. A gyermekek alighogy megismerkedtek a betűkkel, az ún. horologion olvasásához és szó szerinti megtanulásához fogtak. A horologionnal legalább két évig foglalkoztak. Ennek végigtanulása után bevett szokás szerint Dávid zsoltárkönyvét, a pszaltériumot tanultatták az iskolamesterek a gyermekekkel, ami még tehetségesebb gyermekeknél is egy teljes évet vett igénybe.

Az iskola egyik fontos tantárgya volt a himnuszok könyve is. Ezt a könyvet nemcsak abból a célból olvasták, hogy könyv nélkül megtanulják a himnusokat, hanem hogy a benne lévő összes húsvéti, karácsonyi, pünkösd, nemkülönben az apostolokra, vértanúkra és szentekre vonatkozó összes himnusokat egyházi dallam szerint ügyesen és pontosan énekelni is tudják.

A felsorolt könyvek arra vallanak, hogy a tanulók foglalkoztak még jellemtanulással, különböző alkalmakra írott levelek megszerkesztésével és fontos ismereteket közvetített számukra az a görög–német társalgó is, amelynek teljes címét fentebb a 17. szám alatt közöljük.

A társalgó szerkesztője azt tűzte ki feladatául, hogy a görög köznyelvvvel a »kojnë«-dialektussal ismertesse meg tanítványait. A kiadó előszavából megtudjuk, hogy már e könyvecske megjelenése előtt is voltak egyes nyelvtanokhoz szerkesztett párbeszéddek, de azok nem feleltek meg a tanulók életkori sajátosságainak. A párbeszéddekben rendszerint a szülők beszélgetnek a gyermekeikkel, vagy a gyerekek egymás között. A beszélgetések csak nagyon lazán függenek össze és néha eléggé mesterkéltek. Sohasem öncélúak, mindig ismereteket nyújtanak. A gondolkodást fejlesztik a különböző játékok leírásai, pl. a Barkohba-játék leírása, természettudományi ismereteket közöl az égitestekről szóló beszélgetés, a tanulók általános ismereteit bővítik az emberi találmányokról szóló részek. Érdekes, hogy a feltalálók között megemlíti a magyar Kempelen Farkas (1734–1804) nevét is, aki egy beszélő- és sakkozógépet szerkesztett annak idején. Természetesen az összes beszélgetéseket a kor szellemének megfelelően valami könnyzacsós szenimentalizmus, hamis humanizmus és vallásosság hatja át.

Horváth Endre a Magyar–Görög Bibliográfia c. munkájában (21. oldal) a hazai újjörög kutatók egyik legfőbb kötelességének az országszerte veszendőbe menő görögnyelvű könyvtári és levéltári anyag felkutatását és feldolgozását tartja. E sürgető feladatnak teszünk eleget, amikor ez alkalommal az egri templomban elhanyagolt állapotban talált görög könyveket publikáltuk.

Az egri görögkeleti egyházközség — bizonyára valamikor gazdag — könyvtárából mindössze az ismertetett 18 könyv maradt meg. Ezeknek legnagyobb része megtalálható a pesti Zavirász könyvtárban. (I. Gráf András: Jeorjiosz Zavirász budapesti könyvtárának katalógusa, Bp. 1935. — Magyar–Görög tanulmányok. 2. Valamint a kecskeméti (I. Hajnóczy i. m. 39–48.) és miskolci (I. Popovics Konstantin kéziratos katalógusa) egyházközségek könyvtárában is.

A diaszpóra-görögséget elsősorban a közös nyelv és vallás tartotta össze, éppen ezért mindkettő ápolására nagy súlyt fektettek. Ebben egyik legjobb segédeszköznek a könyv bizonyult. Nem csoda tehát, hogy a hazai könyvtárak — köztük az egri is — elsősorban nyelvi és vallásos jellegű könyveket tartalmaztak.

JEGYZETEK AZ I. RÉSZHEZ

- [1] Balássy Ferenc: Heves vármegye története. Eger, 1877.
 Balássy Ferenc: Az egri vár 1687-i feladásának alkupontjai és a törökök maradványai Egerben, 1875. Ért. a Tört. Tud. köréből.
 Breznay Imre: Eger múltjából. Eger, 1926.
 Breznay Imre: Eger a XVIII. században, I–II. k. Eger, 1934.
 Breznay Imre: Az Egri Kaszinó százéves története. Eger, 1934.
 Breznay Imre: A fertálymesterségről. (Adalék Eger város történetéhez). Eger, 1907.

Bihari József dr.: Fejezetek az egri szerbek és görögök történetéből. Eger, 1956. (Az egri Ped. Főisk. füzetek, 41. sz.)

Bihari József dr.: Újabb adatok az egri szerbek és görögök történetéhez. Eger, 1958. (Az egri Ped. Főisk. füzetek, 114. sz.)

Eckhardt Ferenc: Kereskedelmünk közvetítői a XVIII. században. (Századok, 52/1918.)

Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára... I. k. Pest, 1851.

Füves Ödön dr.: Adatok az egri görögök történetéhez. Bpest, Ant. Tan. V. 1958. 78—81.

Füves Ödön dr.: Újabb adalékok a tokaji görögök történetéhez. Ant. Tan. II. k. 1955. 260—261.

Gorove László: Eger városának története. Pest, 1828. Utánnymás Egerben 1876.

Hajnóczy Iván: A kecskeméti görögség története. Bpest, 1938. (Magyar—görög tanulmányok 8. sz.)

Hedinka Antal: A tokaji görög kereskedőtársulat kiváltságának az ügye. 1725—1772. (Értekezések a tört. tud.-ok köréből, XXIII. k. 4. sz.)

Hóman—Szekfű: Magyar Történelem, VI. k.

Horváth Endre: Zavirasz György élete és munkái. Bpest, 1940.

Iványi Béla: Eger város rangemelési törekvései. I. Bpest, 1930.

Karácson Imre: Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai. Bpest, 1908.

Karcsu Antal: Vác város története. Vác, 1880.

Pach Zsigmond: Az eredeti tőkefelhalmozódás Magyarországon. Bpest, 1952.

Prosser Piroška: Görögök sírfeliratai magyar temetőben. Bpest, 1942. (Magyar—görög tanulmányok, 19. sz.)

Schäfer László dr.: A görögök vezető szerepe Magyarországon a korai kapitalizmus kialakulásában. Bpest, 1930.

Szalbó Ignác dr.: Eger város múltjából. Eger, 1898.

Szántó Imre: Eger püspöki város úrbéri és felszabadulási pere a XVIII. században. Eger, 1954.

Szederkényi Nándor: Heves vármegye története, IV. k. Eger, 1893.

Szmrecsányi Miklós: Eger és környékének részletes kalauza. Bpest, 1930.

Vujicsics D. Sztoján: Egri Görög és Rátz Nátiók Protocolluma 1771—1809. (Kiadatlan kézirat. A protocollumot dr. Bihari József fedezte fel az egri g. kel. egyh. község adminisztrátora iratai között.)

Zoltai Lajos: Debrecen százados küzdelme a görög kereskedőkkel. Debrecen, 1935.

[2] I. Vujicsics idézett kéziratfeldolgozását.

[3] I. Schäfer i. m.

[4] I. Schäfer i. m. 8. l.

[5] Bihari a görögök letelepedését Egerben a XVIII. század első, vagy második felére helyezi levéltári kutatásainak anyagára támaszkodva. Füves Eger régebbi történetíróival egyetértésben valószínűnek tartja, hogy a görögök — a szerbek nyomán — már a török uralom idején is megfordultak Egerben és nem lehetetlen az sem, hogy a város felszabadulásakor (1687) megmaradt 180 rác között akadt néhány görög is. Ezt a feltevést valószínűsíti az, hogy Debrecenben már 1618-ban, Tokajban, Sárospatakon, Kassán, Miskolcon pedig a XVII. század ötvenes éveiben már megjelennek az első görögök. Szederkényi arról is tud, hogy 1688-ban 40—50 üres házat görög telepesek vettek meg, akiknek „egy része e vidékbeli kereskedők voltak, de fokozatosan vándoroltak ide Lippáról, mint erről egy 1692-ben tett feljegyzés szól, midőn is több család érkezett ismét, és vegyesen majd görögöknek, majd rácoknak neveztetnek». (L. Szederkényi i. m. 6.) A baj csak az, hogy Szederkényi az idézett helyen is ellentmondásba keveredik önmagával, amikor később »rácok vagy görögök«-ről beszél. (Kiemelés és megjegyzés tőlem: B. J.) Viszont az a körülmény — Füves szerint —, hogy ebben az időben a legtöbb város magisztrátusa kitiltja területéről a beszivárgó görögöket, hogy Váradról és környékéről a törököktől 1660-ban kiűzött görögöket pl. Kassa és Debrecen

hosszú huza-vona után sem akarja befogadni (l. Kerekes György: Görögök Kassán a XVII. szd.-ban, Századok, 45.—1911. és Zoltai i. m. 11.), valóban hihetővé teszi, hogy e hányt-vetett görögöknek kapóra jöhetett Fischer Mihály kamarás felhívása 1687-ben, amely szerint új bevándorlók adómentesen telepedhetnek meg Egerben. A törökdúlás után elnéptelenedett Egernek új telepésekre volt szüksége és lehetséges, hogy ezek a szomszédos városokból kitiltott görögök voltak a rácokon kívül a város első telepesei, akik a szóbanforgó házakat megvették.

- [6] Az egri városi tanács 1698-ban különböző privilégiumokat juttatott a kereskedők társulatának, amelynek a tagjai között már görögök is voltak. Jogi állásuk ekkor még azonos volt a többi egri lakoséval. 24 Ft. taxa lefizetése mellett polgárjogot is nyerhettek, sőt tisztségeket is viselhettek éppen úgy, mint a magyarok és németek. Elvileg polgármestert is lehetett közülük választani.
- [7] l. Breznay Imre: Eger a XVIII. szd.-ban, II. k. 299. — A karlócai béke (1699) ugyanis a görögöket nagy kereskedelmi lehetőségekhez juttatta és ezért egyre többen jöttek ezidőtájt Magyarországra, így Egerbe is. Ehhez l. még Schäfer i. m. 18. lapját: »... a 18. sz. elején Magyarország az idegenekre nézve a kiaknázatlan vagyonforrások és sokat ígérő lehetőségek országa volt..., a görögök kellő szakértelmükkel, gazdasági érzékükkel szinte predesztinálva voltak arra, hogy a reájuk váró gazdaságtörténeti feladatot — Magyarország átvitelét a középkori gazdaságból a korai kapitalizmusba — elvégezzék, amire hazai viszonyaik is kényszerítették őket...«
- [8] Breznay i. m. 302. »Ez a német császári és török birodalom minden lakójának azt a kedvezményt biztosította, hogy a kölcsönösen szállított saját termékű áru után csak három százalék vámot fizettek s azt is csak egy helyütt s egyszer.«
- [9] Breznay i. m. II. 304—1724—1769-ig 35 görög lakos egri letelepedését említi meg. Főleg Kozáni, Siatista és Moschopolisz városokból.
- [10] Heves megyei levéltár 1744/11.
- [11] Breznay i. m. 305. — Az egri kompániák országszerte híresek voltak. Szoros kapcsolatot tartottak fel az ország más városainak görögjeivel is. Így pl. Nikola Ádám egy váci kereskedővel állt üzleti összeköttetésben. Karcsu i. m. VII. 89.)
- [12] Breznay i. m. u. o. »A legtöbbnek volt háza, szőlleje, pincéje s általában a város legvagyonosabb elemét tették.« Felhalmozott tőkéjüket állandóan forgatták, hitelt adtak, befektették nagyobb vállalkozásokba, megbízásokat vállaltak, stb. Adósaikkal sokat pörlekedtek a városi jegyzőkönyvek tanúságai szerint.
- [13] Schäfer i. m. 23. l.
- [14] Bihari 41. sz. i. m. 401—402. l.
- [15] Radics Dusán: Vitkovics Mihály életrajza. Újvidék, 1909.
- [16] Breznay i. m. 309.
- [17] Füves Ödön i. m.: Adalékok az egri görögök történetéhez.
- [18] A heves megyei levéltárban elfekvő 1784. nov. 15-ről kelt 28 856. sz. kir. helytartótanácsi rendelet a »Görög Oskolának felállítására és építésére« már engedélyt ad, azonban az építéshez nem ad nekik a város anyagot, így csak 1789-ben nyílik meg Egerben a görög iskola.
- [19] Prosser Piroska gyűjtése.
- [20] Vö.: Radics Dusán i. m.
- [21] Erről Vitkovics Mihály, a költő emlékezik meg nagyapjáról írt szerb munkájában, amely a »Letopis Matice Srpske« c. folyóirat III. évf. 16. lapján jelent meg.
- [22] Breznay i. m. 313—314. — 1727-ben a szűcsök, 1734-ben a szabók, 1752-ben a szűgyártók, 1757-ben a szappanosok, 1752 és 1776 között több ízben a gombkötők kérnek védelmet a városi tanácstól a görögökkel szemben. Meg is ültetik nekik a helyi iparosok munkáinak felvásárlását. Elrendeli továbbá a tanács, hogy házat nem vehetnek, idegen görögöket a város magisztrátusának tudta nélkül házukba nem fogadhatnak be, sátraikat a piacon csak

a hátsóbb sorokban állíthatták fel. Mindezen rendeletek ellen a görögök rengetegét vétettek, sokszor meg is büntették őket, s mindaddig nem volt fogadtatja ezeknek a korlátozásoknak, amíg a kormány a XVIII. század hetvenes éveiben újabb és hatékosabb intézkedéshez nem nyúlt.

[23] Breznay i. m. 306.

[24] U. o. »22-nek volt itt élő felesége, s találtak összesen 66 gyermeket. A lélekszámuk tehát 174.«

[25] A hűségeskü, illetőleg az állampolgári eskü letételéhez az volt szükséges, hogy az illető családját is Egerbe hozassa (a legtöbbször ugyanis nem lakott itt a családja), továbbá, hogy ígéretet tegyen arra vonatkozólag, hogy török kereskedőkkel nem tart fenn kapcsolatot. Az állampolgári eskü letételéig pénzt — 50—100 aranyat — kellett letétbe helyezniük, amire azért volt szükség, mert gyakori eset volt a görög kereskedőknél, hogy pénzüket hazaküldözgették s mikor meghalt valaki közülük, a hitelezőket nehezen vagy néha egyáltalán nem lehetett kielégíteni. Csőd esetén — amire szintén több példa volt Egerben — hasonló volt a helyzet. Ezért aki nem tette le a hűségesküt, mint pl. Rákó László, annak boltját el kellett adnia. Ily módon ezekben az években több görög kényszerült elhagyni Egeret.

[26] Bihari 41. sz. i. m. 407—408.

[27] Fényes Elek i. m. I. k. 294. l.

JEGYZETEK A II. RÉSZHEZ

[1] *ΣΗ. Λάμπρος: Ἐπιτύμβια Ἑλλήνων Ἰδιῶς Μακεδόνων ἐν Πέστῃ, Νέος Ἑλληνομνήμων 8(1911), 462—481.*

[2] Hajnóczy Iván i. m. 50—57.

[3] Prosser Pirooska i. m. 10—43.

[4] Bihari József 41. sz. i. m. és Füves Ödön i. m. az Antik Tanulm. V. k. L. még: Gerő László: Eger, Bp. 1954. 57.

Függelék

1794 január 29-én Eger város tanácsa a Helytartótanács egy rendeletére azt jelentette, hogy: »Egerben Senki sem találtatott, a'Ki a'Török Birodalomban kereskedést Űzne«. A görög kereskedők elfogytak, ha maradt is közülük Egerben egy pár, azok magyarrá lettek szép csöndesen« (l. Breznay i. m. 316.). Ez utóbbi folyamat illusztrálására közöljük itt néhány görög származású egri lakos már magyar nyelvű sírfeliratát:

PANAKOSZTA SÁNDOR

Eger város képviselője, meghalt 1879. évi márczius 27-én
életének 68-ik évében.

*

Itt nyugszanak az Urban

Haris Péter és neje
Juhász Erzsébet.

*

Rácz Pálné szül. Haris Mária

*

Ezen sír fedezi néhai Pentha Borbála asszonnak meghidegült hamvait, aki élt 70 esztendeig megholt 1813-ban Sept. 14-én.

NB.: Benthá azonos lehet a Pata családdal. (I. a 2. sz. görög sírfeliratot!)

*

$$\frac{I\Sigma}{N}$$

$$\frac{\Lambda\Sigma}{K}$$

E hant fedi néhai Kapitány Mihály Eger város érdemült tanácsnok hamvait élt 63 évet meghalt augusztus 5-én 1849. E sír emléket szentelnék fájdalomnak jeléül kesergő özvegye Káló Erzsébet és leánya.

Dr. Joseph Bihari und dr. Ödön Füves:

Die Grabinschriften und Bibliothek der Griechen von Eger (Erlau).

In der Einleitung des Artikels geben die Autoren einen kurzen Überblick über die Geschichte der Griechen von Eger. Einige der Griechen sind in der Stadt schon in der Zeit der türkischen Oberherrschaft erschienen, liessen sich aber massenhaft erst nach der Befreiung von Eger (1687), besonders von 1720—30 an nieder. Sie wurden mit Hilfe der von den Königen erlangten Privilegien und ihrer geschickten Handelstätigkeit in kurzer Zeit reich, sodass sich die Kompanie der griechischen Kaufleute von Eger unter die 10 reichsten Handelsgesellschaften erhob. Ihr Reichtum weckte bald den Neid der Serben und entstand darum zwischen ihnen eine Zankerei. Da die örtlichen Behörden, besonders die römisch-katholischen Bischöfe, die Tätigkeit der griechisch-orientalischen Einwohner nicht gern sahen, gaben sie gegen die Griechen eine Reihe von beschränkenden Anordnungen aus. So gelang es den Griechen erst nach langer Verzögerung, am Ende des XVIII-ten Jahrhunderts eine neue Kirche zu bauen und eine selbständige griechische Schule zu stiften. In der ersten Hälfte des XIX-ten Jahrhunderts kehrte ein Teil der Griechen in ihre betehrte Heimat zurück, der andere wurde langsam von dem Ungarntum einverleibt. Heute beweisen ausser der wunderschönen Kirche nur die Grabinschriften, die Urkunden und die Bücher den anderthalb Jahrhundert dauernden Aufenthalt der Griechen in Eger.

Der zweite Teil enthält 23 griechische, neben der Kirche befindliche Grabinschriften nebst ihrer ungarischen Übersetzung. Die Inschriften umfassen den Zeitraum 1758—1863. Damals herrschte die Blütezeit der Griechen in Ungarn. Nach dem Inschriften veröffentlichen die Autoren die Daten, die sie aus Archiven und verschiedenen anderen Quellen sammeln konnten.

Der Katalog der in der Kirche gefundenen griechischen Bücher und die zugefügten Anmerkungen bilden den dritten Teil des Artikels.